

GELOOF & WETENSCHAP

Theepotten, spaghettimonsters en andere zaken die men ziet vliegen

Stefan Paas en Rik Peels

Er zijn zaken die we rationeel kunnen geloven, ook al hebben we er geen argumenten voor. Maar volgens de meeste mensen die we spreken kán geloof in God daar simpelweg niet onder vallen. Waarom niet? Omdat je dan in de gekste dingen zou kunnen geloven, zoals dat er een theepot is die baantjes om de aarde draait.¹ Of neem het vliegende spaghettimonster. Iemand die in een spaghettimonster gelooft en daar geen argumenten voor heeft, beschouwen we toch ook niet als rationeel? Niemand kan aantonen dat er geen theepot om de zon vliegt en niemand kan aantonen dat er geen spaghettimonster is, maar toch is het niet rationeel om in deze dingen te geloven. Waarom zou geloof in God dan wel rationeel zijn?² Deze redenering doet het vaak leuk in discussies, maar bezwijkt bij nader inzien aan een aantal grote problemen. We noemen ze hieronder. Daarbij beperken we ons tot de vliegende theepot, maar het staat iedereen vrij om in plaats daarvan de tandenfee, het spaghettimonster of de onzichtbare roze eenhoorn in te vullen.

Spelletje

Ridiculiseren is niet hetzelfde als argumenteren. In de meeste populaire discussies waar dit argument (als dat het is) een rol speelt, lijkt het vooral gebruikt te worden vanwege de retorische waarde. De vliegende theepot of de tandenfee worden dan aangeroepen om geloof in God belachelijk te maken in plaats van het te bestrijden met argumenten. Mensen die dit soort vergelijkingen maken, vinden blijkbaar op voorhand al dat het bestaan van God net zo absurd is als het bestaan van een vliegende theepot. De suggestie is duidelijk: geloof in God ontstaat doordat een aantal mensen beginnen met een dwaze, totaal willekeurige fantasie. Die fantasie leggen ze vervolgens op aan anderen, via indoctrinatie. En zo ontstaat religie dus. Maar die vergelijking is volstrekt ongefundeerd. Het is wetenschappelijk meer dan helder dat geloof in God niet ontstaat op de manier zoals dit argument suggereert.³ Er is nog nooit een serieuze religie geweest die het geloof in vliegende theepotten heeft verspreid, terwijl de godsidee zich in alle culturen en in alle tijdperken heeft opgedrongen aan miljarden mensen. De vergelijking is ook belachelijk omdat nog nooit een volwassene is overgegaan tot het geloof in de Grote Theepot in de Hemelen of in het Heilige Spaghettimonster, terwijl overal ter wereld (ook in westerse landen) elk jaar tienduizenden mensen overgaan tot geloof in God, zonder daarmee te zijn opgevoed. En het voorbeeld is ook niet serieus, omdat degenen die zeggen in het spaghettimonster te geloven of lid te zijn van de 'Pastafarische religie' er duidelijk zelf niet eens in geloven. Het zijn atheïsten die een spelletje spelen, meer niet. Kortom, het voorbeeld lijkt gebaseerd op vooropgezet atheïsme, namelijk de overtuiging dat geloof in God net zo infantiel en belachelijk is als

¹ Dit argument werd voor het eerst genoemd door Bertrand Russell, ('Is There a God?' (1952), in John G. Slater en Peter Köllner (red.), *The Collected Papers of Bertrand Russell*, vol. 11, London: Routledge 1997, 547-548): 'If I were to suggest that between the Earth and Mars there is a china teapot revolving around the sun in an elliptical orbit, nobody would be able to disprove my assertion provided I were careful enough to add that the teapot is too small to be revealed even by our most powerful telescopes. But if I were to go on to say that, since my assertion cannot be disproved, it is intolerable presumption on the part of human reason to doubt it, I should rightly be thought to be talking nonsense.'

² In de praktijk gaan strijdbare atheïsten zoals Richard Dawkins nog verder (*The God Delusion*, Bantam Press: London 2006, 51-54). Het argument van de vliegende theepot bewijst in hun ogen niet alleen dat het onredelijk is te geloven in God zonder voldoende bewijs, maar ook dat het dus redelijk is te geloven dat er geen God is. Met andere woorden: het theepot-argument is niet een argument voor agnosticisme, maar voor atheïsme. De denkfout daarin is gemakkelijk te zien. Uit de stelling: 'er is onvoldoende bewijs om aan te nemen dat X bestaat' volgt simpelweg niet 'er is voldoende bewijs om aan te nemen dat X niet bestaat'. Dawkins versluiert het probleem door 'vliegende theepot' in te vullen voor X, maar het probleem wordt zichtbaar als we bijvoorbeeld 'een nog onbekende aap in het Amazone-oerwoud' invullen voor X. Het feit dat er onvoldoende reden is om te denken dat die aap er is, is geen reden om te denken dat die aap er dus niet is. Agnosticisme omtrent het bestaan van die aap lijkt hier het beste advies.

³ Behalve vanuit de ervaring van de gelovige zelf, kan er ook vanuit de cognitieve religiewetenschappen bezwaar worden gemaakt tegen deze vergelijking. Zie bijvoorbeeld Justin Barrett, 'Why Santa Claus is Not a God', *Journal of Cognition and Culture* 8 (2008), 149-161.

geloof in het meest absurde wat we kunnen verzinnen. Het is meer retorisch dan inhoudelijk van aard. Dus op het eerste gezicht lijkt dit een wat gezochte manier om Godsgeloof te bestrijden. In verreweg de meeste discussies over religieus geloof zijn verwijzingen naar de vliegende theepot en dergelijke rareiteiten meer gericht op effectbejag dan op een inhoudelijke argumentatie. Toch kan dit argument ook gebruikt worden in een wat serieuzere argumentatie, zoals hieronder blijkt.

Basisovertuigingen en bewijs

Basisovertuigingen zijn niet zonder bewijs. Wanneer je een bepaalde opvatting wilt weerleggen, kun je proberen te laten zien dat de redenering niet klopt. Maar je kunt ook laten zien dat de redenering, consequent doorgevoerd, leidt tot regelrecht belachelijke gevolgen. Wanneer de vliegende theepot of de onzichtbare roze eenhoorn wordt gebruikt in wat serieuzere discussies wordt het vaak op deze manier gebruikt. De gedachte is dan dat het tot absurde gevolgen leidt als je accepteert dat godsgeloof een basisovertuiging kan zijn. Filosofen noemen zo'n argument een *reductio ad absurdum*. Kortweg gezegd: geloven zonder bewijs leidt zomaar tot de raarste gevolgen. Daarom moeten we geen overtuigingen accepteren zonder *evidence*. Hier zien we direct al een probleem opdoemen voor dit argument. Immers: basisovertuigingen zijn weliswaar niet gebaseerd op argumenten, maar wel degelijk op *evidence*. Een basisovertuiging is niet op logisch geldige wijze afgeleid uit een serie andere overtuigingen, maar is gebaseerd op herinnering, perceptie, introspectie, en dergelijke. De meeste filosofen beschouwen dit als vormen van *evidence*. Daarmee is uiteraard niet gezegd dat basisovertuigingen altijd betrouwbaar zijn (ons geheugen kan ons bedriegen, we kunnen ons vergissen), maar ze zijn niet volstrekt uit de lucht gegrepen.

Belachelijk verzinsel

Wie een basisovertuiging vergelijkt met een willekeurig verzinsel, zoals de vliegende theepot, mist dit belangrijke punt. Stel dat iemand in de Bijbel leest dat zijn zonden vergeven worden als hij oprecht bidt tot God. Hij besluit dit te doen en hij ervaart dat er zagezegd 'een last van hem wordt afgenomen'. Hij voelt een diepe rust van binnen en zijn ietwat bedrukte stemming van de laatste tijd verandert in opgetogenheid. Die blijdschap duurt een paar dagen en verflauwt dan, maar hij ervaart dat zijn zelfbeeld positiever is geworden en dat hij met meer zelfvertrouwen omgaat met zijn medemensen. Nu, we kunnen gerust zeggen dat zijn overtuiging dat zijn zonden vergeven zijn door God een basisovertuiging is, een onmiddellijke gewaarwording. En we kunnen ook aannemen dat deze overtuiging geen belachelijk verzinsel is, à la de vliegende theepot. Het is mogelijk dat hij zich vergist, of dat hij zijn ervaring verkeerd interpreteert, maar hij verzint dit niet zomaar. Iemand kan tegenwerpen dat mensen toch buitengewoon absurde overtuigingen kunnen hebben, die zij onmiddellijk zonder argumentatie als waar ervaren. Mensen kunnen er heilig van overtuigd zijn dat zij de Kerstman hebben gezien, of dat de Paashaas zich in een visioen aan hen heeft geopenbaard. Wijst dit er niet op dat de theorie van basale overtuigingen veel te kwetsbaar is voor rareiteiten? Nee, dat is niet zo. In de eerste plaats: vrijwel altijd blijkt dat mensen die zulke dingen 'zien' of 'ervaren' psychisch niet goed functioneren. Maar mensen die in God geloven zijn meestal prima in orde; ze functioneren in alle opzichten zoals ieder ander mens.⁴ Hierboven zeiden we: basisovertuigingen kunnen we in eerste instantie accepteren als we geen reden hebben om te denken dat er iets mis is met onze waarneming of ons geheugen. Dat psychisch verwarde mensen vreemde dingen zien is dus geen goede manier om te argumenteren tegen Godsgeloof als basisovertuiging. In de tweede plaats: laten we ons herinneren dat we in dit hoofdstuk alleen 'de jure' argumentatie behandelen, dus argumenten over de redelijkheid van geloof in God. We hebben het hier niet over argumenten tegen het bestaan van God. Stel dat in een hoogst onwaarschijnlijk geval iemand die psychisch volkomen in orde is ervan overtuigd zou zijn dat hij nuchter en wel de vliegende theepot had waargenomen, dan nog zou gelden: er zijn vernietigende argumenten in te brengen tegen het bestaan van een theepot die in een baan om de aarde draait. Dat is niet het geval met het bestaan van God. Al met al gaat de *reductio ad absurdum* van de vliegende theepot dus mank. Zelfs als het zo zou zijn dat overtuigingen die niet op bewijs gebaseerd zijn per definitie leiden tot

⁴ Tenzij we van mening zijn dat Godsgeloof als zodanig al een aanwijzing is voor een psychische stoornis, maar dat argument is zo circulair dat het niet serieus te nemen is.

belachelijke resultaten, dan nog geldt dit niet over basale overtuigingen – zoals de overtuiging dat God bestaat. Maar is het eigenlijk wel zo dat overtuigingen die niet op bewijs zijn gebaseerd tot ridicule conclusies leiden? Nee, ook die veronderstelling is onjuist.

Geloven zonder bewijs?

We geloven in veel dingen zonder direct bewijs ervoor te hebben. Klopt het eigenlijk wel dat het absurd is om te geloven in iets dat je niet kunt bewijzen? Is geloven in God, zonder dat je bewijs hebt voor zijn bestaan, per definitie even belachelijk als geloven in een vliegende theepot of een spaghettimonster? Nee, in het geheel niet, want geloven in iets dat je niet kunt bewijzen of waarnemen is niet per definitie belachelijk. Je ziet dit al direct wanneer je voor 'vliegende theepot' iets anders invult. Bijvoorbeeld: een rechthoekige rots met twee kraters. Het is helemaal niet belachelijk om te vermoeden dat er zo'n object door de ruimte draait, zelfs al hebben we er geen bewijs voor. Integendeel, gezien het feit dat er enorm veel stukken steen door de ruimte zweven is het zelfs behoorlijk waarschijnlijk dat er ook een rechthoekige rots met twee kraters bij zit. Filosofen noemen dit een argument op basis van inductie: op basis van allerlei waarnemingen trek je conclusies over datgene wat je niet waarneemt en soms zelfs nooit zult waarnemen.

Alles wat begonnen is, heeft een oorzaak?

We kunnen bijvoorbeeld met grote zekerheid vaststellen dat alles wat begonnen is een oorzaak heeft. Op die regel lijken geen uitzonderingen te zijn. Dan ligt het voor de hand om te denken dat het heelal, het universum, ook een oorzaak heeft. Het is immers, volgens de meeste wetenschappers althans, ooit begonnen. Zo'n oorzaak kun je uiteraard niet bewijzen en misschien zul je die oorzaak nooit vinden. Het is zelfs mogelijk dat het heelal de uitzondering op de regel is en dat het geen oorzaak heeft. Maar dit alles neemt niet weg dat het niet absurd of onredelijk is om te geloven dat het heelal een oorzaak heeft. Het is echter onmogelijk om het bestaan van evidente absurditeiten als het vliegende spaghettimonster of de onzichtbare roze eenhoorn inductief te beargumenteren. Dit laat maar zien dat een overtuiging waar je geen bewijs voor hebt niet hetzelfde is als een volstrekt ridicule overtuiging.

Redelijk scenario

Behalve inductie is er ook abductie of *inference to the best explanation*. Dit wordt veel gebruikt in wetenschappen waar experimenten en directe waarneming onmogelijk zijn. Stel dat een groep onderzoekers dino- en mensensporen in een en dezelfde aardlaag in een grot aantreft. Op dat moment moeten zij proberen een redelijke gissing te wagen naar de verklaring van dit verschijnsel. Een scenario is dat mensen en dino's tegelijk geleefd hebben, maar dit gaat in tegen alles wat we weten over de evolutie van het leven. De onderzoekers zullen daarom op zoek gaan naar andere, redelijker verklaringen. Misschien is er een aardverschuiving geweest, misschien hebben prehistorische mensen hier gelopen terwijl er al oeroude dinosporen waren, of misschien is er sprake van een vervalsing. Zulke scenario's kunnen allemaal redelijk zijn, afhankelijk van wat er verder nog bekend is. Een wetenschapper die een van deze scenario's accepteert als het meest waarschijnlijke, gelooft niet iets absurds of belachelijks. Niettemin heeft hij geen direct bewijs voor het bestaan van een aardverschuiving, prehistorische mensen of een vervalsing. Het zijn *inferences to the best explanation*. Het is duidelijk dat een almachtige God, schepper van hemel en aarde, zo'n *explanation* kan zijn van het heelal. De *explanation* kan meer of minder waarschijnlijk zijn, maar hij is niet op voorhand absurd of belachelijk. Vliegende theepotten zijn dat wel; ze komen in geen enkel redelijk scenario voor als verklaring of oorzaak voor wat dan ook. Het argument van de vliegende theepot wil ons ervan overtuigen dat het belachelijk is om te geloven in iets waarvoor we geen bewijs hebben.⁵ Inderdaad is het belachelijk om in een vliegende theepot te geloven. Maar daaruit volgt dus niet dat het altijd belachelijk is om te geloven in iets zonder dat je er bewijs voor hebt.

⁵ Mark F. Sharlow, 'The End of the Teapot Argument for Atheism (and All Its Tawdry Imitators)', (2011), 5: 'Russell's teapot example does not succeed in showing that unproven objects are unbelievable. At most, it succeeds in showing that objects known to be improbable are unbelievable.' Bron: http://www.eskimo.com/~msharlow/philos/End_of_the_Teapot_Argument.pdf, bezocht op 30 juni 2015.

Categoriefout

God is geen vliegende theepot. Hoewel inmiddels duidelijk is dat het argument van de vliegende theepot niet werkt, is er nog een laatste probleem met dit argument – en dat is misschien wel het grootste. Het argument is namelijk gebaseerd op een ernstige categoriefout: het vergelijkt appels met peren.

Het argument van de vliegende theepot suggereert dat we het bij God en een vliegende theepot over vergelijkbare zaken hebben. Maar dat is niet zo.⁶ Als twee mensen met elkaar discussiëren over de vraag of er een theepot rond de zon draait, dan is hun enige meningsverschil: bevat de wereld dit specifieke voorwerp of niet? Beiden geloven zij in exact dezelfde wereld; alleen gelooft de 'thee-ist' dat er nog een extra onderdeel aan moet worden toegevoegd: een vliegende theepot. Het is vergelijkbaar met een discussie tussen twee mensen over de vraag of er een kiosk om de hoek staat. Zo'n discussie kan simpel opgelost worden door te gaan kijken. Als er niets te zien is, zal een redelijk mens dat beschouwen als het einde van de kwestie. En dan is er geen man overboord; we lopen gewoon naar de volgende kiosk. Idem dito met de vliegende theepot: als die niet bestaat, verandert er helemaal niets in het universum, behalve dat er één klein onderdeel minder is. Maar dat is niet het geval bij God. Wanneer twee mensen met elkaar discussiëren over het bestaan van God, hebben zij het niet over de vraag of God ergens in de wereld te vinden is, zoals een kiosk of een vliegende theepot. Zij hebben een meningsverschil over de verklaring van het universum als geheel, inclusief henzelf. Wanneer er geen kiosk om de hoek staat, hoeven wij onze wereldbeschouwing niet te veranderen. Alles blijft zoals het was. Maar wanneer er geen God is, verandert alles. God wordt namelijk genoemd als antwoord op de vraag waarom het universum bestaat, dat wil zeggen: waarom er iets is en niet niets? Waarom de kosmos voor ons begrijpelijk is? Waarom het universum geregeerd wordt door wetten en waarom juist door déze wetten?

Huiswerk

Zelfs in de tijd dat veel mensen nog wel in elfjes, kabouters en eenhoorns geloofden, haalde niemand het in zijn hoofd om zulk geloof op één lijn te zetten met het geloof in God. En dit om de simpele reden dat nooit iemand dacht dat elfjes en kabouters het antwoord waren op deze vragen. Daarom zijn de ontkenningen van een vliegende theepot, kabouters of eenhoorns van een heel andere orde dan de ontkenning van het bestaan van God. Wie de theepot ontkent, kan gewoon een brokje onzin afstrepen. Wie het bestaan van God ontkent, krijgt veel huiswerk. Hij of zij zal moeten komen met andere antwoorden op de vragen waarop God een antwoord is. Het is prima om simpelweg te zeggen: ik geloof niet in roze eenhoorns. Er is niets dat wordt verklaard door roze eenhoorns en alleen dronkaards krijgen ze te zien. Maar het is niet genoeg om simpelweg te verklaren: ik geloof niet in God. Er zal dan een aanvullend verhaal moeten komen dat antwoord geeft op de grote levensvragen. Waar komt de kosmos vandaan? En wat is de zin van het leven als wij een willekeurig evolutionair product zijn? Dit is precies het punt dat gemaskeerd wordt in het belachelijke argument van de vliegende theepot. Als we iemands geloof in de vliegende theepot ontkennen, dan hebben wij 'niets' op de plek waar hij de theepot heeft. Onze wereld verandert er niet door; er is niets wat wij nu op een andere manier moeten verklaren. Maar als hij het bestaan van God ontkent, dan heeft hij wel degelijk 'iets' waar wij God hebben. Hij heeft een alternatieve verklaring of hypothese – iets anders dan God. En die zal behoorlijk overtuigend moeten zijn, willen wij tot de conclusie komen dat God niet bestaat.

Ordinaire verkoperstruc

Zo wordt duidelijk wat het theepot-argument in feite is. Het is een ordinaire verkoperstruc. De stofzuigerverkoper wil zijn nieuwe model kwijt en moet daarom de klant aanpraten dat zijn oude model, waar hij altijd heel tevreden over was, niet op zijn taak is berekend. Dat doet hij door de klant te manipuleren: "Met dit model loopt u compleet voor gek". Maar hij moet uiteraard iets anders doen. Hij moet de superioriteit van zijn product overtuigend demonstreren. En dan maar hopen dat de klant het kwaliteitsverschil voldoende vindt om de oude stofzuiger in te ruilen voor een nieuwe en duurdere – elke verandering heeft zijn prijs ten

⁶ Zie voor het vervolg Brian Garvey, 'Absence of Evidence, Evidence of Absence, and the Atheist's Teapot', *Ars Disputandi* 10.1 (2010), 9-22.

slotte. Deze discussie leidt tot twee conclusies. In de eerste plaats: het is irrationeel om in iets te geloven waarvan overduidelijk is dat het niet bestaat, maar daaruit volgt niet dat het irrationeel is om in iets te geloven waarvoor je geen argumenten of (direct) bewijs hebt. In de tweede plaats: dat je rationeel in God kunt geloven, ook als je daar geen enkel argument voor hebt, betekent niet dat elk geloof in wat dan ook, zoals een vliegende theepot, eveneens rationeel is.

Dit artikel is een uitgebreidere versie van enkele pagina's uit Stefan Paas en Rik Peels 'God bewijzen. Argumenten voor en tegen geloven' (Amsterdam: Balans, 2013). Een eerdere versie van dit artikel was gepubliceerd op www.academia.edu.